दलित छात्रवृत्ति वितरणले विद्यार्थी नियमिततामा पारेको प्रभाव

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र संकाय, शैक्षिक योजना तथा

व्यवस्थापन विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह (एम.एड)

द्वितीय खण्डको आंशिक आवश्यकता

पूरा गर्नको लागि

प्रस्तुत

शोधपत्र

प्रस्तुतकर्ता

पवित्रा गजुरेल

त्रि. वि. दर्ता न : ९२२१४३६६-२००१

परीक्षा रोल न. : २१४००९८/२०६३/०६५

क्याम्पस रोल न. : ३५२-२०६३/०६५

प्रस्तुत

त्रिभुवन विश्वविद्यालय,

शिक्षाशास्त्र संकाय, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

श्री सुकुना वहुमुखी क्याम्पस

इन्द्रपुर, मोरङ

असार,२०६८

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि पवित्रा गजुरेलले दलित छात्रवृत्ति वितरणले विद्यार्थीले नियमिततामा पारेको प्रभाव शीर्षकको शोधपत्र मेरो निर्देशनमा रही तयार गर्नु भएको हो । यस शोधपत्रको मूल्याङ्कनका लागि मूल्याङ्कन समितिमा सिफारिस गर्दछु ।

....

शि.स. खगेन्द्र लुईटेल

शोध निर्देशक

मिति : २०६८/२/१२

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) द्वितीय वर्षको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नको लागि शोधकर्ता पवित्रा गजुरेलले दलित छात्रवृत्ति वितरणले विद्यार्थीले नियमिततामा पारेको प्रभाव शीर्षकमा शोध अध्ययन पूरा गरी स्वीकृतिका लागि सिफारिस सहित पेश गर्नु भएकोले यो शोधपत्र यस मूल्याङ्कन समितिद्वारा स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

क.स	नाम	पद	हस्ताक्षर
१.	उप.प्रा. लक्ष्मीकुमार श्रेष्ठ	विभागीय प्रमुख	-----------------------
२.	शि.स. ऋषि कुमार धिताल	शोध निर्देशक	-----------------------
३	रामप्रसाद कारन्जित	वाह्य परीक्षक	-----------------------

मिति : २०६८/३/१३

कृतज्ञता ज्ञापन

त्रिभुवन विश्व विद्यालय शिक्षाशास्त्र संकाय शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग एम. एड. द्रोस्रो वर्षको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्न प्राथमिक तहमको दलित छात्रवृत्ति वितरणले विद्यार्थी नियमिततामा पारेको प्रभाव शीर्षकमा यो सोध तयार पारिएको छ ।

प्रस्तुत शोधपत्र पुरा गर्न प्रारम्भ देखि अन्त्य सम्म नियमित सुपरिवेक्षण , मार्गनिर्देशन र अमूल्य सुझाव दिई सहयोग गर्नु हुने शोध निर्देशक श्री खगेन्द्र प्रसाद लुईटेल ज्यूमा हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । त्यस्तैगरि शोधपत्रलाई आवश्यक सुझाव र स्वीकृति प्रदान गर्नु हुने विभागीय प्रमुख आदरणीय गुरु उप-प्रध्यापक श्री लक्ष्मी कुमार श्रेष्ठ ज्यू एंवम सल्लाह सुझाव, हौसला र प्रेरणा प्रदान गर्नु हुने यस विभागका सम्पूर्ण गुरुहरु प्रति आभारी छु ।

अध्ययनका क्रममा तथ्याङ्क एंवम सुचना उपलब्ध गराएर सहयोग पु-याउनु हुने नमूना छनौटमा परेका विद्यालय, विद्यालयका प्र.अ., शिक्षक, शिक्षिका, विद्यार्थी, अभिभावक, वि.व्य.स. अध्यक्ष र यस क्षेत्रका स्रोतव्यक्ति श्री डम्मर बहादुर वस्नेत प्रति हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु साथै अध्ययनका क्रममा सहयोग पु-याउनु हुने सम्पूर्ण मेरा सहपाठी साथीहरुप्रति पनि हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्न चाहन्छु । यस सोधपत्र शुद्धाशुद्धिका साथ वाक्य संयोजन गर्न विशेष सहयोग पु-याउने शिक्षक श्री नारायन दाहाललाई धन्यवाद दिन्छु । साथै मेरो अध्ययनलाई यहाँ सम्म पु-याउन निरन्तर हौसला, प्रेरणा गर्ने सहयात्रि रेवत उप्रेति, कल्पना, होमराज, ईश्वरा, सौगात, र सौरभ थपलियाप्रति धन्यवाद दिनै पर्दछ ।

अन्त्यमा यस सोधपत्रआई कम्प्यूटर टाइप समेत विशेष सहयोग पु-याउनुहुने होमराज थपलियालाई विशेष धन्यवाद दिन चाहछु ।

पवित्रा गजुरेल

सुकुना बहुमुखि क्यम्पस

इन्द्रपुर, मोरङ

शोधसार

दलित छात्रवृत्ति वितरणले विद्यार्थीले नियमिततामा पारेको प्रभाव नै समस्याको कथन रहेको छ । यो अध्ययनको उदेश्य निम्न छन् : दलित छात्रवृतिको वर्तमान अवस्था पहिचान गर्ने, दलित छात्रवृत्ति विद्यार्थीहरूको नियमिततामा पारेको प्रभाव पत्ता लगाउने, दलित छात्रवृत्ति वितरणमा देखिएका समस्याहरूको पहिचान गरी सुझाव प्रस्तुत गर्नु ।

यो अध्ययनका लागि झापा जिल्लाको काकरभिट्टा स्रोतकेन्द्र भित्रका २२ वटा सरकारी विद्यालयहरू, विद्यार्थी, शिक्षक, अभिभावक, प्रधानाध्यापक, वि.व्य.स.अध्यक्ष र यस क्षेत्रका स्रोतव्यक्ति, विद्यालय निरिक्षकलाई नै नमूनाको कुल जनसङख्याको रुपमा लिइएको छ । २२ वटा सरकारी विद्यालयहरू मध्ये ६ वटा सरकारी विद्यालयहरूलाई मात्र अध्ययनका लागि नमुना छनौट गरिएको छ । सोही विद्यालयहरूवाट २/२ जना विद्यार्थी, १/१ अभिभावक, १/१ शिक्षक, १/१ प्रधानाध्यापक, १ वि.व्य.स.अध्यक्ष र सोही क्षेत्रका १ जना स्रोतव्यक्ति नमूनाको आकारका रुपमा रहेका छन् । अध्ययन सम्पन्न गर्न उद्वेश्यात्मक नमूना छनौट विधि अपनाइएको छ । यस अध्ययनका लागि विद्यालयहरूको छनौट गर्दा झापा जिल्ला काकरभिट्टा स्रोतकेन्द्र भित्रका २२ वटा विद्यालयहरू मध्ये सवै क्षेत्र, वर्ग, लिङ्ग को प्रतिनिधित्व हुने गरी उद्देश्यात्मक छनौट विधिका आधारमा ६ वटा विद्यालयहरूको छनौट गरिएकोछ भने उत्तरदाताहरूको छनौटमा पनि सोही विधिको अनुसरण गरिएकोछ । यो अध्ययनमा तथ्याङक संकलनका साधनहरूको रुपमा विद्यालय संर्वेक्षण फारम प्रश्नावली, अभिलेख अध्ययन, प्रयोग गरिएको छ ।

अध्ययनका क्रममा प्राथमिक र द्वितीय दुवै स्रोतहरूको प्रयोग गरिएकोछ । प्राथमिक स्रोत अर्न्तगत विद्यालय संर्वेक्षण फारम, प्रश्नावली, प्रत्यक्ष अवलोकन रहेका छन भने द्वितीय स्रोत अर्न्तगत विद्यालयको शैक्षिक तथ्याङक, अभिलेख अध्ययन, निर्णय पुस्तिका, विभिन्न शैक्षिक वुलेटिन, शिक्षा ऐन नियमावली, जर्नल, पत्रपत्रिका, छात्रवृत्ति निर्देशिका आदि रहेका छन् । यो अध्ययन पूरा गर्ने क्रममा प्राथमिक स्रोत अन्तर्गत प्रश्नावली, अन्तरवार्ता सूची, सर्वेक्षण फाराम र द्वितीय स्रोत अन्तर्गत विद्यालयमा भएका तथ्याङ्कहरूलाई प्रयोग गरिएको छ । उक्त तथ्याङ्क संकेतका लागि सम्बन्धित विद्यार्थीहरू, अभिभावक, शिक्षक, प्र. अ., वि. व्य. स.अध्यक्ष,

विद्यालय स्रोतव्यक्तिले दिएको विवरणका आधारमा अध्ययनलाई अगाडि बढाएको छ । अध्ययन गर्ने क्रममा विद्यालयमा छात्रवृत्ति रकम के कसरी प्राप्त हुन्छ, विद्यालयमा छात्रवृत्ति प्राप्त गर्ने विद्यार्थी र छात्रवृत्ति वितरणको तरिका, छात्रवृत्ति प्राप्त गर्ने विद्यार्थीको नियमितता र शैक्षिक उपलब्धिमा देखिएको असर, छात्रवृत्ति वितरणमा देखिएका समस्या र समस्या समाधानको उपाय वा सुझावहरूलाई अध्ययनमा प्राप्तिको रुपमा आएका छन् ।

दलित छात्रवृत्ति वितरण पनि एक मुख्य समस्याको रुपमा रहेको छ । छात्रवृत्ति रकम उचित समयमा र आवश्यक कोटा अनुसार उपलब्ध नहुँदा वितरणमा समस्या आएको छ । वितरणमा देखिएका समस्यालाई विभिन्न सूचनादाताका आधारमा तल बुँदागत रुपमा प्रस्तुत गरिएको छ । आवश्यकता भन्दा कम कोटाको वितरण, विद्यालयमा छात्रवृत्ति कार्यान्वयन निर्देशिकाको अभाव, विद्यालयमा कोष, वजेट र लागत निकासा गर्न ढिलाई, छात्रवृत्ति रकम र विद्यार्थी संख्या बीच फरक, नाम मात्रको छात्रवृत्ति, छात्रवृत्ति दिनुपर्ने बालबालिकाको छनौटमा समस्या, छात्रवृत्ति रकम न्यून हुनु , समयमा बजेट निकासा नहुनु, विद्यालयमा छात्रवृत्ति वितरण गर्न समिति गठन नहुनु, छात्रवृत्ति वितरण नियमित नहुनु ।

दलित छात्रवृत्ति वितरणमा माथिका विभिन्न समस्याहरू समाधानका लागि सुझावहरु निम्न छनः- छात्रवृत्ति वितरणमा अभिभावकलाई संलग्न गराउनुपर्छ, छात्रवृत्तिको किसिम र छात्रवृत्ति रकमबारे अभिभावकहरूलाई जानकारी दिनुपर्दछ, पोशाक, विद्यालय खाजा र स्टेशनरी सामान उपलब्ध गराउनु पर्ने, छात्रवृत्ति रकम वृद्धि गराउनुपर्दछ, छात्रवृत्ति नियमित रुपमा पाउनु पर्दछ, छात्रवृत्ति वितरण गर्दा शैक्षिक सत्रको सुरुमा गर्नुपर्दछ, अनुमानको भरमा नभई बालबालिकाको वास्तविक अवस्था बुझी छात्रवृत्ति रकम वितरण गर्नुपर्दछ, छात्रवृत्ति रकमको बारेमा विद्यालयलेपारदर्शी हुने गरी रेकर्ड राख्नुपर्दछ । यसरी सम्बन्धित सम्पूर्ण सरोकारवालाहरूको सुझावहरूलाई समेट्न सकेमा आगामी दिनहरूमा दलित छात्रवृत्ति रकमको सही सदुपयोग भईशैक्षिक उपलब्धि वृद्धि हुन्छ ।

विषयसूची

शीर्षक	पेज नं.
सिफारिस पत्र	i
स्वीकृति पत्र	ii
कृतज्ञता ज्ञापन	iii
शोधसार	iv
विषयसूची	vi
तालिकासूची /चित्रसूची	ix
संक्षिप्त शव्दावली	x

परिच्छेद : एक

परिचय

१.१. अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२. समस्याको कथन	४
१.३. अध्ययनको औचित्य	४
१.४. अध्ययनका उद्देश्यहरु	५
१.५. अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरु	५
१.६. अध्ययनका परिसीमाहरु	६
१.७. प्रयोग गरिएका शब्दहरुको परिभाषा	६

परिच्छेद : दुई

सम्वन्धित साहित्यको पुनरावलोकन र अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका

२.१. सम्बधित साहित्यको पुनरावलोकन	७
२.२. अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका	१०
२.३. शैक्षिक उपादेयत	११

परिच्छेद : तीन

अध्ययन विधि

३.१. अनुसन्धान ढाँचा १२

३.२. जनसङख्या १२

३.३.. नमूनाको छनौट प्रक्रिया र नमूनाको आकार १२

३.४. नमूना छनौटको आधार १२

३.५. अनुसन्धानको साधनहरु १३

३.६. अनुसन्धान साधनको वैधता १३

३.७. तथ्याङ्कका स्रोतहरु १४

३.८. तथ्याकको संङ्कलन प्रक्रिया १४

३.९. तथ्याकको विश्लेषण प्रक्रिया १४

पच्छिेद : चार

तथ्याङ्कको व्याख्या र विश्लेषण

४.१. दलित छात्रवृत्तिको वर्तमान स्थिति १५

४.१.१. अध्ययनमा परेका विद्यालयहरूको विद्यार्थी विवरण १७

४.१.२२. विद्यालयमा दलित छात्रवृत्ति वितरणको प्रकार १८

४.१.३. दलित छात्रवृत्ति वितरणमा अभिभावकको दृष्टिकोण १९

४.१.४ दलित छात्रवृत्ति वितरणमा प्र.अ.वि.व्य.स.अध्यक्ष र शिक्षकको दृष्टिकोण १९

४.२ दलित छात्रवृत्तिले विद्यार्थीहरूको नियमिततामा पारेको प्रभाव २१

४.२.१ प्राथमिक तहमा कक्षा छाड्ने विद्यार्थी २५

४.३ दलित छात्रवृत्ति वितरणका समस्याहरू २७

४.३.१.(क) दलित छात्रवृत्ति वितरणमा वि.व्य.स.का अध्यक्षले औंल्याएका समस्याहरु २७

४.३.१.(ख) दलित छात्रवृत्ति वितरणमा विद्यालयका प्र.अ.ले औल्याएका समस्याहरु २९
४.३.१.(ग) दलित छात्रवृत्ति वितरणमा विद्यालयका शिक्षकले औल्याएका समस्याहरु ३१
४.३ १.(घ) दलित छात्रवृत्ति वितरणमा स्रोत व्यत्तिले औल्याएका समस्याहरु ३१
४.३.१.(ङ). दलित छात्रवृत्ति वितरणमा अभिभावकले औल्याएका समस्याहरु ३१
४.३.२.दलित छात्रवृत्ति वितरणमा देखिएका समस्य समाधानका उपायहरु ३३
४.३.१.(क) दलित छात्रवृत्ति वितरणमा वि.व्य.स.का अध्यक्षले दिएका सुझावहरु ३३
४.३.२.(ख) दलित छात्रवृत्ति वितरणमा विद्यालयका प्र.अ.ले दिएका सुझावहरु ३५
४.३.२ (ग) दलित छात्रवृत्ति वितरणमा विद्यालयका शिक्षकले दिएकासुझावहरु ३५
४.४.२.(घ) दलित छात्रवृत्ति वितरणमा स्रोतव्यक्तिले औँल्याएका सुझावहरू ३६
४.४.२. (ङ). दलित छात्रवृत्ति वितरणमा अभिभावकले दिएका सुझावहरू ३६

पच्छिेद : पाँच

अध्ययनको प्राप्ति,निष्कर्ष र सुझाव

५.१. प्राप्ति ४०
५.२. निश्कर्ष ४१
५.३. सुझावहरु ४२

सन्दर्भ सूची xi
अनुसूचीहरू xiii

तालिका सूची

तालिका नं : १,विद्यालयहरूले पाउने गरेको दलित छात्रवृत्तिको विवरण १६

तालिका नं : २, विद्यालयमा छात्रवत्तिको वितरणको अवस्था १८

तलिका नं : ३, अध्ययनमा परेका विद्यालयहरूको औसत उपस्थिति गणना २२

तालिका नं : ४ विद्यालयमा कक्षा छाड्ने विद्यार्थी २२

चित्र सूची

चित्र नं :१ विद्यालयहरूले पाउने गरेको दलित छात्रवृत्तिको विवरण १६

चित्र नं : २ छनौटमा परेका विद्यालयहरूको विद्यार्थी विवरण स्तम्भ चित्र १७

चित्र नं : ३ औसत उपस्थिति २३

चित्र नं : ४ कक्षा छाड्ने विद्यार्थीहरूको संख्या २६

संक्षिप्त शव्दावली

आ.प्रा.शि.प	आधारभूत प्राथमिक शिक्षा परियोजना
गा.वि.स.	गाउँ विकास समिति
जि.शि.का.	जिल्ला शिक्षा कार्यालय
प्र.अ	प्रधानाध्यापक
प्रा. वि	प्राथमिक विद्यालय
प्रा.शि.	प्राथमिक शिक्षक
वि.व्य.स.	विद्यालय व्यवस्थापन समिति
वि.नि.	विद्यालय निरीक्षक
स्रो.व्य	स्रोतव्यक्ति